

Begrenzingskaart aanwijzing

3.110518125002

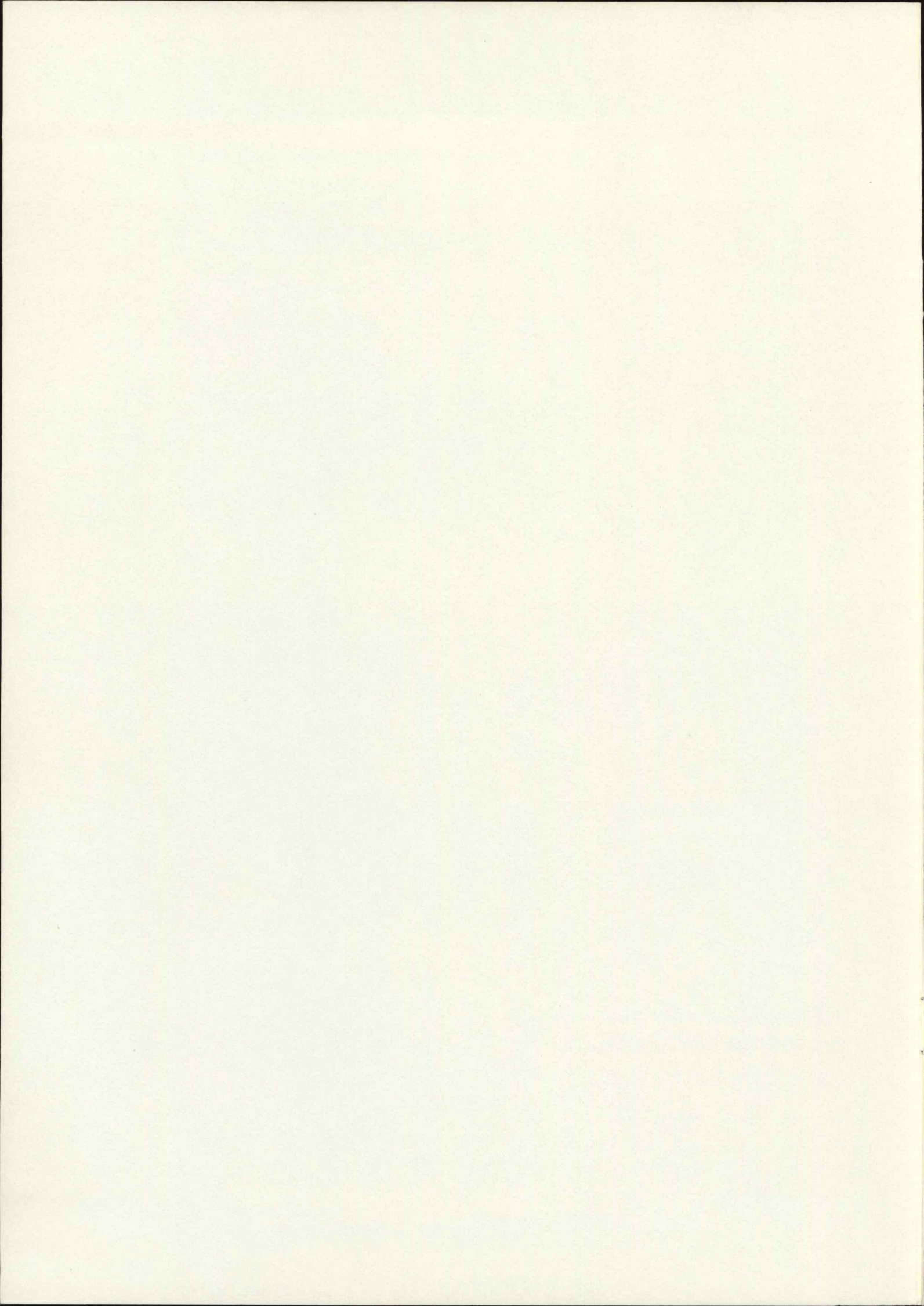

MIDDELSTUM

gemeente Loppersum

ID-1655
C-2
27/3/1991

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

MIDDELSTUM, gemeente Loppersum

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Middelstum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. De raad van de toenmalige gemeente Middelstum gaf daarbij in overweging het aan te wijzen gebied aan de noordzijde nog uit te breiden met enige panden en de molen aan het Boterdiep. Gedeputeerde Staten van Groningen voegden daaraan het verzoek toe de begrenzing langs de Brouwerslaan enigszins aan te passen. In verband daarmee zijn, conform het advies van de Rijksplanologische Commissie, in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht enige wijzigingen in de begrenzing aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

Als gevolg van een gemeentelijke herindeling maakt het dorpsgezicht Middelstum per 1 januari 1990 deel uit van de nieuw gevormde gemeente Loppersum.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

MIDDELSTUM

gemeente Loppersum

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 194) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Juni 1987.

Inleiding

Het dorp Middelstum ligt op ongeveer vijftien kilometer ten noorden van de stad Groningen op een zich naar het noorden tot de Waddenzee uitstreckende kwelderrug en is hoofdplaats van de gelijknamige gemeente. Middelstum maakt deel uit van de dorpenrij Middelstum-Toornwerd-Kantens-Rottum, dorpen die zijn ontstaan als agrarische nederzettingen. Ook in Middelstum is de landbouw tot in het begin van de twintigste eeuw een belangrijk bestaansmiddel. Het dorp ligt op een uitgestrekte wierde (of terp) die is opgebouwd uit enkele hoogten die nog steeds afzonderlijk zijn te onderscheiden. Deze hoogten zijn opgenomen binnen een radiale structuur die gevormd wordt door een radiaal padenstelsel en een ringweg. De structuur, die geldt als een van de omvangrijkste binnen het verspreidingsgebied der terpen en wierden in Noord-Nederland, is op de zuidelijke helft van de wierde zeer regelmatig. Binnen de minder regelmatige noordelijke helft liggen twee borgterreinen die als zodanig nog gedeeltelijk herkenbaar zijn. Het is met name deze kenmerkende radiale structuur die in samenhang met de bebouwing, een beeld oplevert van een zodanige historisch-ruimtelijke waarde dat de aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuidoostelijk deel der Noordzee vormt het verspreidingsgebied der wierden of terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken wordt beschermd.

Wierden ontstaan in het laatste deel van een periode die gekenmerkt wordt door een stijging van het zeeniveau. Het stijgende water zet ter hoogte van het tegenwoordige kustgebied op een pleistocene ondergrond klei en zand af. Uit de dikte van het sediment blijkt dat afzetting plaatsvindt vanaf circa 2700 voor Christus en dat rond 700 voor Christus een vertraging optreedt in de stijging van de zeespiegel als gevolg waarvan het gebied grotendeels droog komt te liggen. Op grond van oudheidkundig bodemonderzoek veronderstelt men dat de oudste bewoning van het gebied rond 600 voor Christus plaatsvindt op de hoogst opgeslibte gronden, de vaak langgerekte kwelderruggen en oeverwallen.

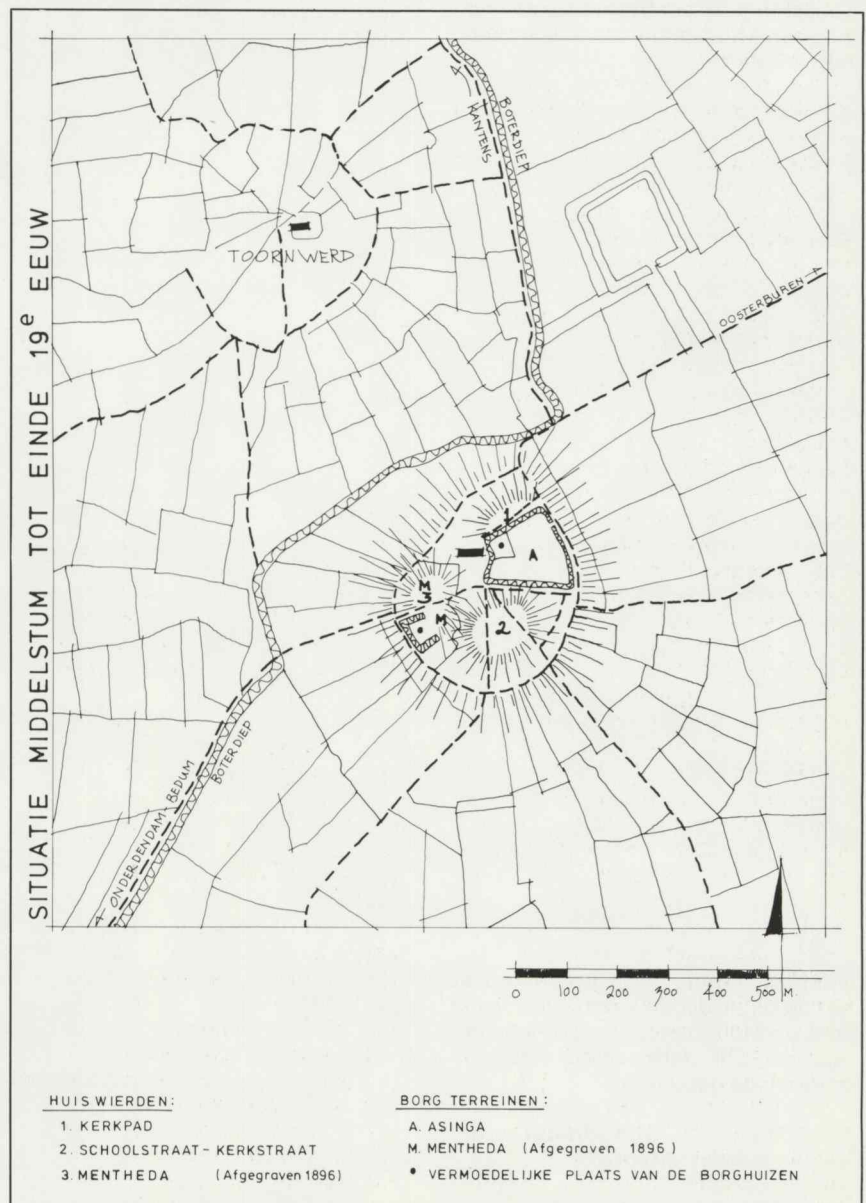
Tot de Middeleeuwen wisselen perioden van permanente overstromingen en perioden waarin het gebied nagenoeg droog komt te liggen en nieuwe nederzettingen

gevormd kunnen worden, elkaar af. Tijdens perioden van overstromingen worden nederzettingen of verlaten of opgehoogd met kwelderzoden en mest. Op de aldus gevormde wierden wordt gewoond, wordt het vee gestald, vindt akkerbouw plaats en wordt drinkwater gewonnen in zogenaamde dobben of zoetwaterputten. Het open veld wordt als weidegrond en hooiland gebruikt.

De vorming en ophoging van wierden komt ten einde wanneer in de 13de eeuw een gesloten zeedijk langs de Waddenzeekust tot stand komt. De bewoning en de agrarische functie van de wierden neemt geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld.

Op archeologische gronden neemt men aan dat grotere wierden, waarop zich dorpen en steden hebben ontwikkeld, gevormd zijn uit een samensmelting van kleinere, zogenaamde huiswierden. Over het algemeen volgt verdere ophoging en in enkele gevallen samentrekking of

verbinding met andere grotere of kleinere wierden. Ook worden bestaande (verlaten) wierden soms opnieuw bewoond en vervolgens herverkaveld. Door deze veelsoortige incidentele ontwikkelingsvormen is een eenduidige categorisering volgens bepaalde typen moeilijk te geven. Soms benadert een wierde een van de volgende ideaaltypen: de radiaal verkavelde dan wel blokvormig verkavelde wierde, beide met een agrarische hoofdfunctie, of de langgerekte wierde met een handelsfunctie. De wierden met een radiale verkaveling hebben een cirkelvormige hoofdvorm, kennen op de kruin van de wierde soms een binnenring en aan de voet van de wierde een buitenring. Op het wierdelichaam dat vanaf de voet van de wierde geleidelijk in hoogte oploopt tot de kruin is de grond radiaal verkaveld en komen meestal enige radiale paden voor. Deze radiale verkaveling zet zich in een aantal gevallen buiten de wierdevoet nog over enige afstand voort.

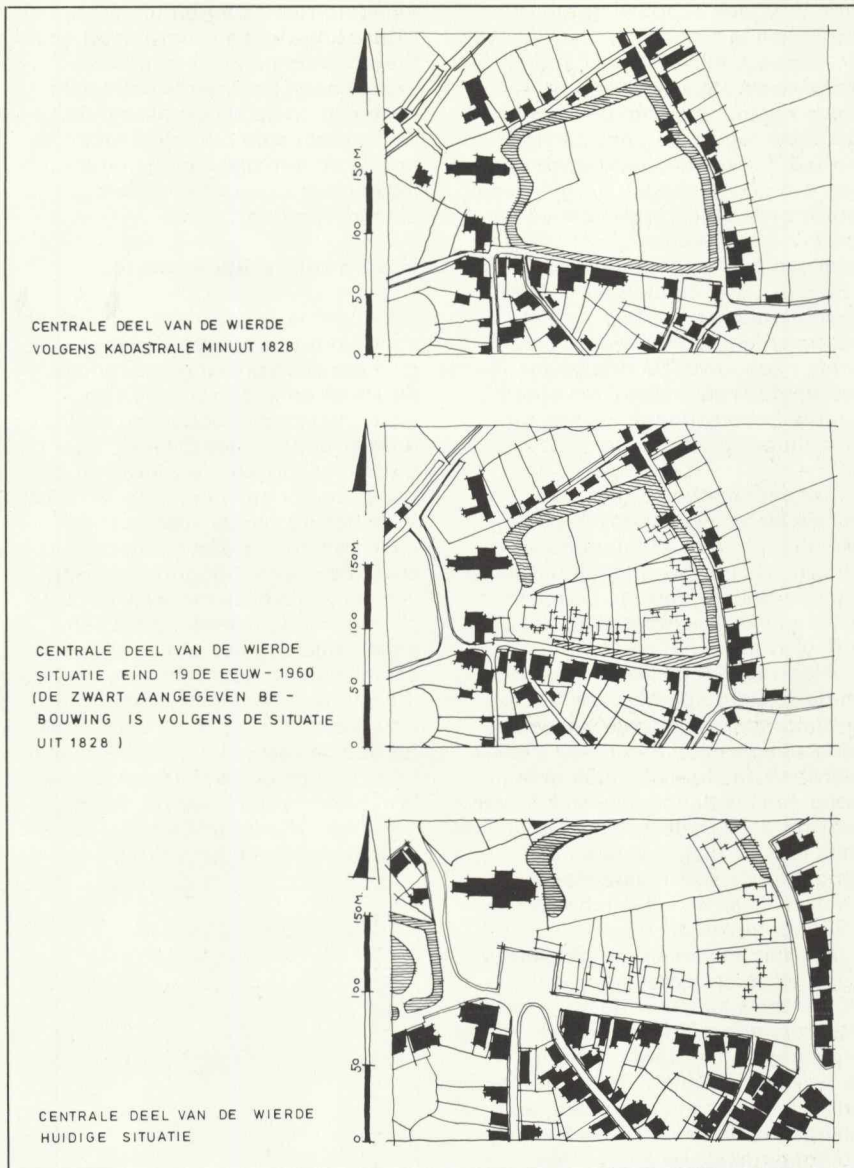

De wierde van Middelstum vertoont tegen deze achtergrond een aantal duidelijke en deels opvallende karakteristieken. De dorpswierde bestaat namelijk uit een samensmelting van enkele huiswierden die nog als afzonderlijke elementen zijn te onderscheiden omdat verdere ophogingen blijkbaar nooit tot stand zijn gekomen.

Bij gebrek aan bodemkundige en archeologische gegevens is de feitelijke ouderdom van de nederzetting niet bekend. De aanwezigheid van een radiale structuur, elders gedateerd in of kort voor de Romeinse Tijd, geeft mogelijk ook in het geval van Middelstum een datering die terug gaat tot deze periode. Uit bronnen vanaf de 14de eeuw zijn vermeldingen bekend van de in het dorp gelegen borgen Asinga en Mentheda, waarvan beide terreinen zijn opgenomen binnen de radiale structuur. Een in oorsprong 13de-eeuwse kerk ligt tussen de twee borgterreinen op het middeldeel van de wierde. De borg Asinga, gesloopt in de 18de eeuw, heeft direct naast de kerk gelegen. Een dergelijke ligging op korte afstand van een kerk komt vaker voor in Noord-Nederland en duidt dikwijls op de sterke maatschappelijke positie van de borgbewoners.

Over de concrete omvang van de dorpsbebouwing is tot het verschijnen van het oudste relevante kaartmateriaal in 1781 niets bekend. Op zijn laat 18de-eeuwse kaart geeft Theodorus Beckeringh in Middelstum een ringwegstructuur aan met daarlangs enige bebouwing (fotobijlage, afb. 1). Verder tekent hij de in oorsprong middeleeuwse kerk en noemt hij de borgen Mentheda en Asinga. Ten noordoosten van het dorp loopt het Boterdiep, de vaarweg tussen de stad Groningen en het noordoostelijk deel van de provincie. Op het Boterdiep en de Maren, dit zijn opvaarten die vele dorpen met het Boterdiep verbinden, kan, nadat veelal in de 17de eeuw langs deze vaarwegen jaagpaden zijn aangelegd, regionale scheepvaart tot ontwikkeling komen. Middelstum ligt direct aan het Boterdiep en heeft op korte afstand ten noorden van de ringweg een havenkom. Verbindingen over land zijn er via de trekwegen langs het Boterdiep met Onderdendam, Bedum en met Kantens. Verder bestaat er een weg naar Huizinge.

De scheepvaart zal vooral betrekking hebben op het vervoer van landbouwproducten. Een aardrijkskundige beschrijving uit 1846 benadrukt het agrarische karakter van het dorp. Vormen van nijverheid zoals een pelmolen, een roggemolen, oliemolens, een brouwerij, een cichoreifabriek, een touwslagerij en een sloopstimmerwerf zijn voor een groot deel gericht op de landbouw.

Het kadastrale minuutplan van 1828 vormt de eerste gedetailleerde weergave van het dorp (fotobijlage, afb. 2). De dorpsbebouwing die ruim de helft van de wierde beslaat ligt gespreid langs de buitenzijde van de oostelijke helft van de ringweg en langs de radiale paden op het zuidoostelijke deel van de wierde. De onbebouwde ruimten worden gevormd door de terreinen van de beide in de 18de eeuw gesloopte borgen. Rondom het terrein van Asinga, toegankelijk via een poortgebouwtje aan de ringweg, ligt een gracht. Het terrein van Mentheda, dat wordt doorsneden door het radiale pad Mentheda's laan kent geen totale omgrachting maar wel een kleinere borggracht op de zuidelijke terreinhelft.

Uit de kadastrale minuut blijkt dat de bebouwing op de wierde sterk in grootte varieert. Kleine pandjes worden afgewisseld door relatief omvangrijke bebouwing, waarin langs het Boterdiep (haven) nijverheid kan worden verondersteld. In enkele

andere gevallen, zoals met name aan de buitenkant van het ringwegdeel Herenstraat, kunnen boerderijen worden herkend die het restant vormen van de agrarische bebouwing op de wierde.

Tussen de haven en het terrein van Asinga alsmede langs het zuidoostelijke deel van de ringweg is de bebouwingsconcentratie, met ook panden aan de binnenzijde van de ringweg, het grootst. Op het centrale deel van de wierde liggen enkele grotere panden waaronder het gemeentehuis en het postkantoor. Opvallend en afwijkend van het meer gangbare beeld binnen wierdedorpen is dat de kerk niet op het middelpunt van de radiale structuur ligt maar terzijde daarvan.

Gedurende het verdere verloop van de 19de eeuw vindt langs de al bebouwde delen van de radiale structuur een verdichting plaats van de bebouwing. Langs de tot die tijd onbebouwde delen van de ringweg op de westelijke wierdehelft komt in

dit tijdvak ook bebouwing tot ontwikkeling langs de buitenzijde van de ringweg. Alleen langs het deel van de ringweg dat aansluit op de dan reeds relatief intensief bebouwde Burchtstraat worden ook aan de binnenzijde panden gebouwd. Ook een van de voormalige borgterreinen wordt gedeeltelijk voor bebouwing uitgegeven. Op de zuidelijke terreinhelft van de Asingaborg worden in 1869 en 1877 op de hoek met de Burchtstraat een kerk en op het centrale deel van de wierde een school gebouwd. De drie kavels tussen deze gebouwen in worden daarna bebouwd met vrijstaande woonhuizen.

Het andere borgterrein zal op enkele kleine woningen langs de Mentheda's laan na onbebouwd blijven. In 1896 worden de terreindeelen aan weerszijden van de laan ter winning van vruchtbare wierdegrond afgegraven tot het niveau van de kwelderrug. Dergelijke afgravingen vinden rond de eeuwwisseling op vele wierden plaats. Het terreindeel ten zuiden van de Mentheda's laan wordt na de afgravingen in gebruik genomen als tuinbouwgrond, terwijl ten noorden van de laan een particulier park met bomen, vijvers en een omgrachting wordt aangelegd. Een centraal gelegen villa, gebouwd in 1905, completeert dit park.

Aan het einde van de 19de eeuw en in de eerste decennia van de 20ste eeuw kan door de gunstige vervoersmogelijkheden over water de nijverheid in het dorp verder tot ontwikkeling komen. Deze nijverheid waarvan een houtzaagmolen, een oliemolen, een zuivelfabriek en een steenfabriek de belangrijkste exponenten vormen, concentreert zich langs het Boterdiep. Vóór de Tweede Wereldoorlog is veel van deze industrie alweer verdwenen, een ontwikkeling waarmee de in die tijd plaats hebbende demping van de havenkom in verband kan worden gebracht, naast de sterke toename van het vervoer per as.

Ten dele als gevolg van deze nijverheid komen in de 20ste eeuw rondom de gehele wierde omvangrijke woonwijken tot stand: voor de Tweede Wereldoorlog tussen de wierde, de weg naar Onderdendam en het Boterdiep, na de oorlog aan de andere zijden van de wierde.

Op de wierde zelf vinden ingrijpende veranderingen plaats rond 1960 als op het centrale deel het oude gemeentehuis en de uit 1877 daterende school worden gesloopt. Op de plaats van deze school wordt een nieuw gemeentehuis gebouwd, op de plaats van het oude gemeentehuis wordt een plein aangelegd. De oorspronkelijke borggracht wordt langs het bebouwde deel van het

Asingaterrein gedempt om een verbreding van de Grachtstraat en de Burchtstraat mogelijk te maken. Verder heeft gedurende de laatste decennia op de kavels tussen de Kerkstraat en de Schoolstraat en op enkele andere plaatsen in het dorp incidenteel sloop van panden plaatsgevonden.

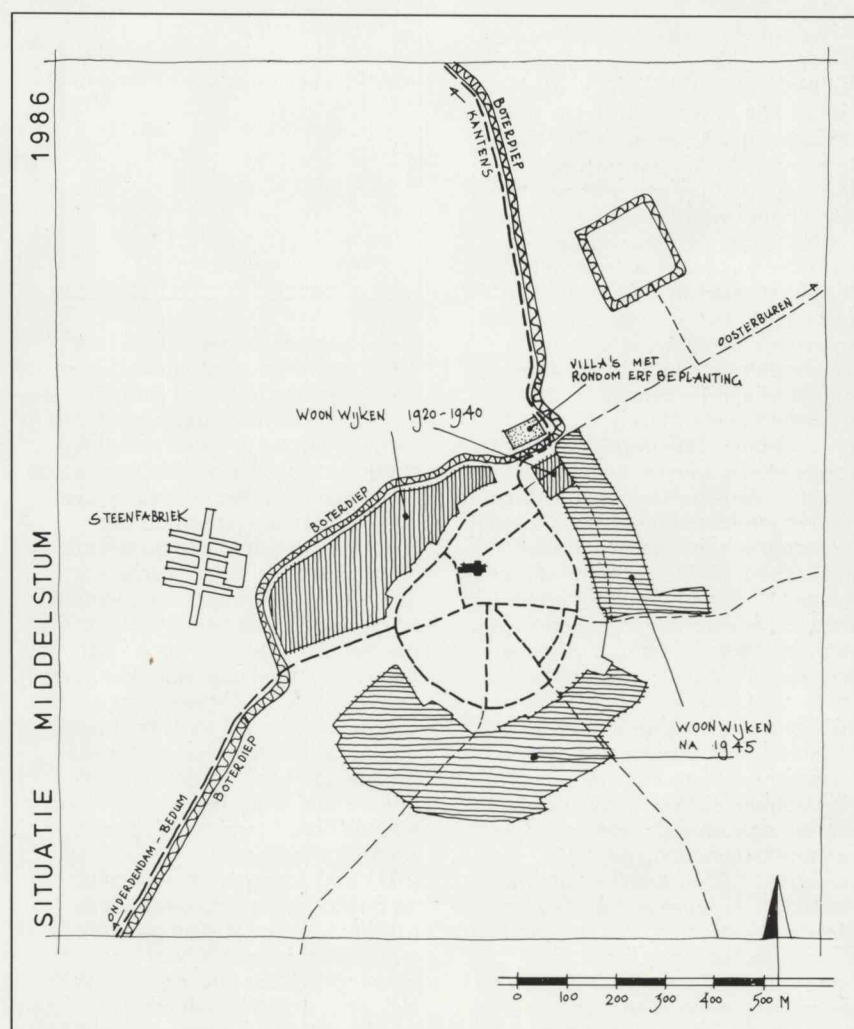
Huidig ruimtelijk karakter

Het primaire beschermingsbelang voor het dorpsgezicht Middelstum is gelegen in de omvangrijke radiale structuur en in de schaal en de situering van de bebouwing waaruit deze structuur afleesbaar is. Door de grote omvang van de wierde en de beperkte hoogte van 2,3 m + N.A.P., is de helling van de voet naar de kruin van de terp slechts gering. Voor zover de wierde hoogteverschillen vertoont, zijn deze mogelijk het gevolg van de aanwezigheid van enkele huisterpen die niet volledig aan elkaar zijn gegroeid. Een voor de meeste wierden kenmerkende opbouw met een van de wierdevoet tot de centraal gelegen kruin geleidelijk in hoogte oplopend wierdelichaam is in Middelstum nooit tot stand gekomen. Hierdoor is de ontstaansgeschiedenis van het dorp als een

samensmelting van oorspronkelijk afzonderlijk gelegen kleinere wierden in tegenstelling tot de meeste andere wierden herkenbaar gebleven. De zich ter plaatse van de Kerkstraat-Schoolstraat en het Kerkpad alleen in kleine niveaoverschillen manifesterende huiswierden zijn echter nauwelijks als zelfstandige elementen te ervaren omdat ze geheel zijn opgenomen binnen de radiale structuur. In de lager gelegen gronden aan weerszijden van de Mentheda's laan zijn de afgravingen te herkennen van een derde voorheen afzonderlijk gelegen wierde.

Twee voormalige borgterreinen bepalen in het verlengde van de historische ontwikkeling de dorpsstructuur nadrukkelijk, hetgeen in vergelijking met andere wierden vrij uitzonderlijk is. Binnen de noordelijke helft van de radiale structuur gelegen, vormen deze grotendeels onbebouwde terreinen samen met de open ruimte rondom de op het middendeel van de wierde gelegen kerk het centrale deel van de wierde.

De bebouwing op de wierde, overwegend bestaande uit één bouwlaag onder schild- of zadeldak, is vooral geconcentreerd langs de ringweg alsmede langs enkele radiale

paden en vormt daardoor de belangrijkste ruimtelijke ondersteuning van de radiale structuur. Twee radiale paden en ongeveer de helft van de ringweg zijn tweezijdig bebouwd. Langs de overige delen van de ringweg, waar de bebouwing steeds aan de buitenzijde is gelegen, liggen open gronden die worden gebruikt als tuinbouwgronden of moestuinen. Over deze voor Middelstum kenmerkende open gebieden bestaan vanaf de ringweg steeds zichtmogelijkheden op de centrale delen van de wierde. Langs de besloten delen van de ringweg, dit zijn het zuidoostelijke deel en het nabij de haven gelegen noordelijk deel, zijn de winkels van het dorp geconcentreerd. Het gemeentehuis ligt op het centrale deel van de wierde. Overigens bestaat de bebouwing uit kleine arbeiderswoningen, enkele villa's en enkele bedrijven. Twee grote boerderijen respectievelijk gelegen aan een radiaal pad (Kerkstraat) en aan de ringweg (Herenstraat) zijn verder in de dorpsbebouwing nadrukkelijk waar te nemen. De dorpsbebouwing is nagenoeg nergens aaneengesloten gebouwd, ligt meestal direct langs de straatverharding en dateert grotendeels uit de laatste honderd jaar.

Kenmerkend voor Middelstum is dat de wierde aan alle zijden wordt omgeven door direct aan de ringwegbebouwing grenzende 20ste-eeuwse woonwijken. Een ruimtelijke relatie tussen de wierde en het omringende kwelderlandschap ontbreekt hierdoor vrijwel geheel. Alleen ten westen van de haven aan het Boterdiep ten noorden de wierde, bestaan er vergezichten over het open en geheel onbebouwde land.

Van de twee borgterreinen op de wierde heeft dat van Asinga in oorsprong de grootste oppervlakte. Van het terrein tussen de huidige Grachtstraat, de ringweg en het Kerkpad is de noordelijke helft als onbebouwd gebied blijven bestaan. Aan de ringweg ontsluit een historisch poortgebouwtje met daarnaast een 20ste-eeuwse aanbouw het met hoge bomen beplante terrein dat als openbaar groengebied in gebruik is en ook aan de kerkzijde een toegang heeft. Op de zuidelijke helft liggen enkele kleine villa's, een kerkgebouw en het gemeentehuis. De bebouwing is door de ruime opzet van de verkaveling en de ligging op ruime afstand van de straat als invulling te herkennen.

Het terrein van Mentgheda is, ondanks het feit dat in 1896 het gehele terrein is afgegraven, binnen het dorp het meest manifest. De zuidelijke terreinhelft waarop de borg gelegen heeft, is in gebruik als tuinbouwgrond, de noordelijke helft

van het borgterrein tussen de ringweg, de Mentgheda's laan en de Vinhuizenstraat is na de afgravingen omgevormd tot een park met gracht, vijvers en bomen. Centraal op dit privéterrein ligt een in 1905 gebouwde villa. Met de ligging van dit terrein tegenover de op de ringweg aansluitende uitvalswegen naar Onderdendam-Winsum-Bedum vormt deze statige open ruimte een markant element binnen het dorp.

Tussen de twee borgterreinen ligt de nederlands-hervormde kerk. De met enkele bomen beplante ruimte rondom de kerk kent verschillende begrenzingen. De boompartijen op het Mentgheda's terrein en op het Asingaterrein omsluiten aan de noordkant het uiterste pand langs het Kerkpad en de brede, vrijgelegen pastorie het aldaar gelegen kerkhof. Aan de noordwestkant strekt een open ruimte zich vanaf het kerkhof uit tot de ringweg. Een ruimtelijke omgrenzing ontbreekt geheel aan de zuidkant waar de ruimte overgaat in het plein voor het aan de Grachtstraat gelegen gemeentehuis. Een lage haag scheidt de beide ruimten, die de openheid op het centrale deel van de wierde versterken.

De voor Middelstum kenmerkende radiale structuur verschilt op de diverse delen van de wierde sterk in vorm en opzet. Op de zuidelijke wierdehelft benadert het beloop van de ringweg de voor deze structuur ideale cirkelvorm zeer dicht en liggen de Mentgheda's laan, Kerkstraat, Schoolstraat en Grachtstraat nagenoeg exact radiaal. Op de noordelijke wierdehelft is het beloop van de ringweg daarentegen onregelmatig en liggen de Vinhuizenstraat en het Kerkpad niet radiaal. De radiale structuur komt op dit deel van de wierde tot uiting in het in hoofd-vorm concentrische beloop van de ringweg en in de met dit beloop samenhangende radiaal gerichte zichtmogelijkheden waarin steeds de bijna centraal op de wierde gelegen kerk en toren het beeld bepalen. Verder vormt het eenduidige bebouwingsbeeld van de gelijkmatig langs de buitenomtrek van de ringweg verspreide bebouwing een ruimtelijke versterking van de radiale structuur. De verschillen die in de ruimtelijke karakteristieken langs de ringweg nadrukkelijk bestaan, worden vooral veroorzaakt door de elementen die langs de binnenzijde van de ringweg zijn gelegen. Zo bestaat er een open en groen ruimtelijk karakter ter plaatse van de voormalige borgterreinen en een besloten ruimtelijk karakter langs de ringwegdelen waarlangs aan de binnenzijde bebouwing is gelegen. Als uitdrukkelijk steenachtig zijn de Herenstraat en het noordelijk deel van de Burchtstraat aan te merken. De aan de binnenzijde

van de ringweg gelegen bebouwing is hier nagenoeg aaneengesloten direct aan de straat gebouwd en heeft vooral in de Herenstraat vaak een tweede bouwlaag. De verdichting die in dit ringwedgeel heeft plaatsgevonden, manifesteert zich ook in structureel opzicht. Langs het achterpad de Oude Gang worden de kavels vanaf de Herenstraat beëindigd en liggen langs de binnenzijde enkele kleine woningen.

De radiale paden Kerkstraat en Schoolstraat hebben door de ligging van de merendeels kleine en lage woningen direct langs de straatverharding een steenachtig en besloten ruimtelijk karakter. Omdat de pandjes op ruime afstand van elkaar zijn gelegen, bestaan er steeds doorkijkmogelijkheden op de onbebouwde gronden tussen de paden. Deze doorkijkmogelijkheden bestaan ook vanaf het Kerkpad waar een deel van de zuidzijde onbebouwd is en direct grenst aan het borgterrein van Asinga. De andere twee radiale paden Mentgheda's laan en Grachtstraat liggen langs voormalige borgterreinen en kennen, omdat de villa's op het terrein van Asinga op ruime afstand achter diepe voortuinen liggen, een meer open en groen ruimtelijk karakter.

Op het middelpunt van de radiale structuur ligt het Concordiaplein dat in de jaren zestig door sloop van het oude gemeentehuis en een school is ontstaan. De ruimtelijke beslotenheid op het middendeel van de wierde zoals die tot die tijd bestaan heeft, is door deze ingreep geheel verdwenen, omdat het plein in een ruimtelijk open verbinding staat met het terrein van Mentgheda en de ruimte rondom de kerk. Door kaalslag van de bebouwing tussen de Kerkstraat en de Schoolstraat ontbreekt ook aan de zuidkant van het plein een ruimtelijke begrenzing. De door deze kaalslag ontstane open ruimte is ingericht als parkje. Ook op de hoeken Burchtstraat-Oude Schoolsterweg en Burchtstraat-Asingalaan zijn evenals in de Schoolstraat en Kerkstraat door incidentele kaalslag de ruimtebegrenzingen verdwenen.

Een aanvulling op de radiale wierdestructuur wordt gevormd door de haven aan het Boterdiep. Deze buiten de wierde gelegen haven is historisch-functioneel herkenbaar aan de ligging en de aan de haven gelegen bebouwing. Een kleine inmiddels gedempte havenkom ligt dwars op het Boterdiep en sluit aan op het verlengde van de Burchtstraat, een onderdeel van de ringweg. De voormalige havenkom is ingericht als grasperk terwijl langs het Boterdiep een kademuur bestaat. Vrijwel direct langs de straatverharding liggen tussen de ringweg en de brug in de

uitvalsweg naar Kantens enkele vrijstaande panden waaronder een voormalig pakhuis. Tegenover de haven vormt ten noorden van het Boterdiep een uit populieren bestaande erfbeplanting rondom twee villa's de ruimtelijke begrenzing. De zichtmogelijkheden over het open landschap worden door deze beplanting ter plaatse van de haven afgeschermd.

Begrenzing van het aangewezen gebied

Het gebied waarop de aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht betrekking heeft omvat de samenhangende radiale structuur op de dorpswierde en de aan het Boterdiep gelegen haven. De grens van het beschermde dorpsgezicht ligt langs de achterzijde van de aan de buitenkant van de ringweg gelegen bebouwing, steekt ter plaatse van de gedempte havenkom het Boterdiep over, volgt de noordkant van de aan het water gelegen kavels, steekt bij de brug in de weg naar Kantens het Boterdiep over, loopt vervolgens achter de aan de haven gelegen panden langs en sluit aan op de achterzijde van de aan de buitenkant van de ringweg gelegen bebouwing.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 194).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijk Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der
Nederlanden. dl. 4. Gorinchem,
1846.

Boersma, J.W. (samenstelling).
Terpen, mens en milieu. Haren,
1970.

Brongers, G.A. (samenstelling).
Middelstum in oude ansichten.
Zaltbommel, 1972.

Brongers, G.A. (samenstelling).
Middelstum in oude ansichten,
dl 2. Zaltbommel, 1979.

Donkersloot-de Vrij, M.
Topografische kaarten van Nederland
voor 1750. Groningen, 1981.

*Formsma, W.A., Luitjens-Dijkveld
Stol, R.A. en Pathuis, A.*
De Ommelander Borgen en Steenhui-
zen. Assen, 1973.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. Gronin-
gen, 1963.

Klok, R.H.J.
'Terpen zullen ons een zorg zijn'.
Groninger Volksalmanak, (1974-
1975) 129-167.

Smet, L.A.H. de
De bodem van Groningen, toelichting
bij blad 1 van de bodemkaart van
Nederland. Wageningen, 1965.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

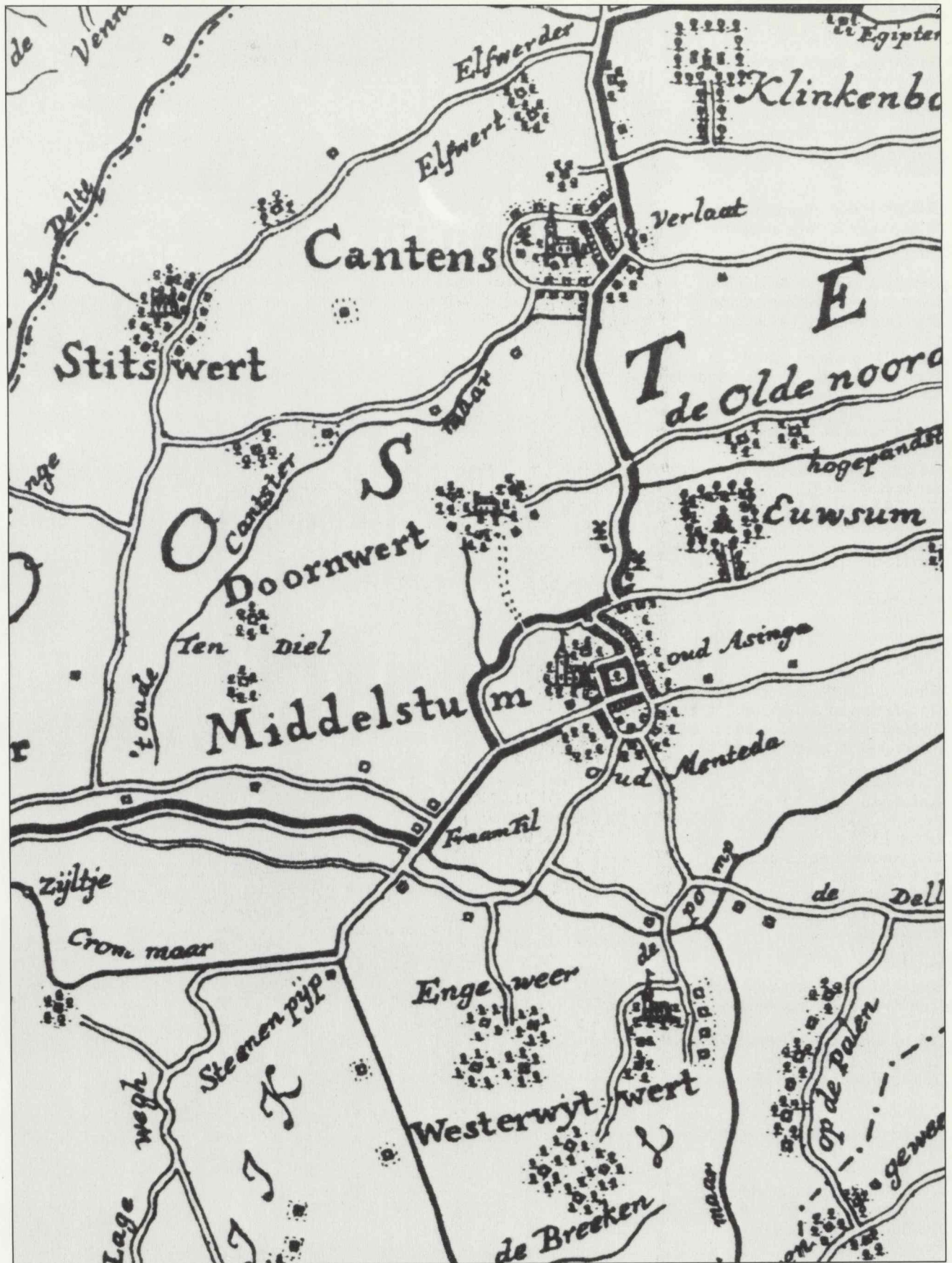
Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Ir. J. Metz, Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn
(afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

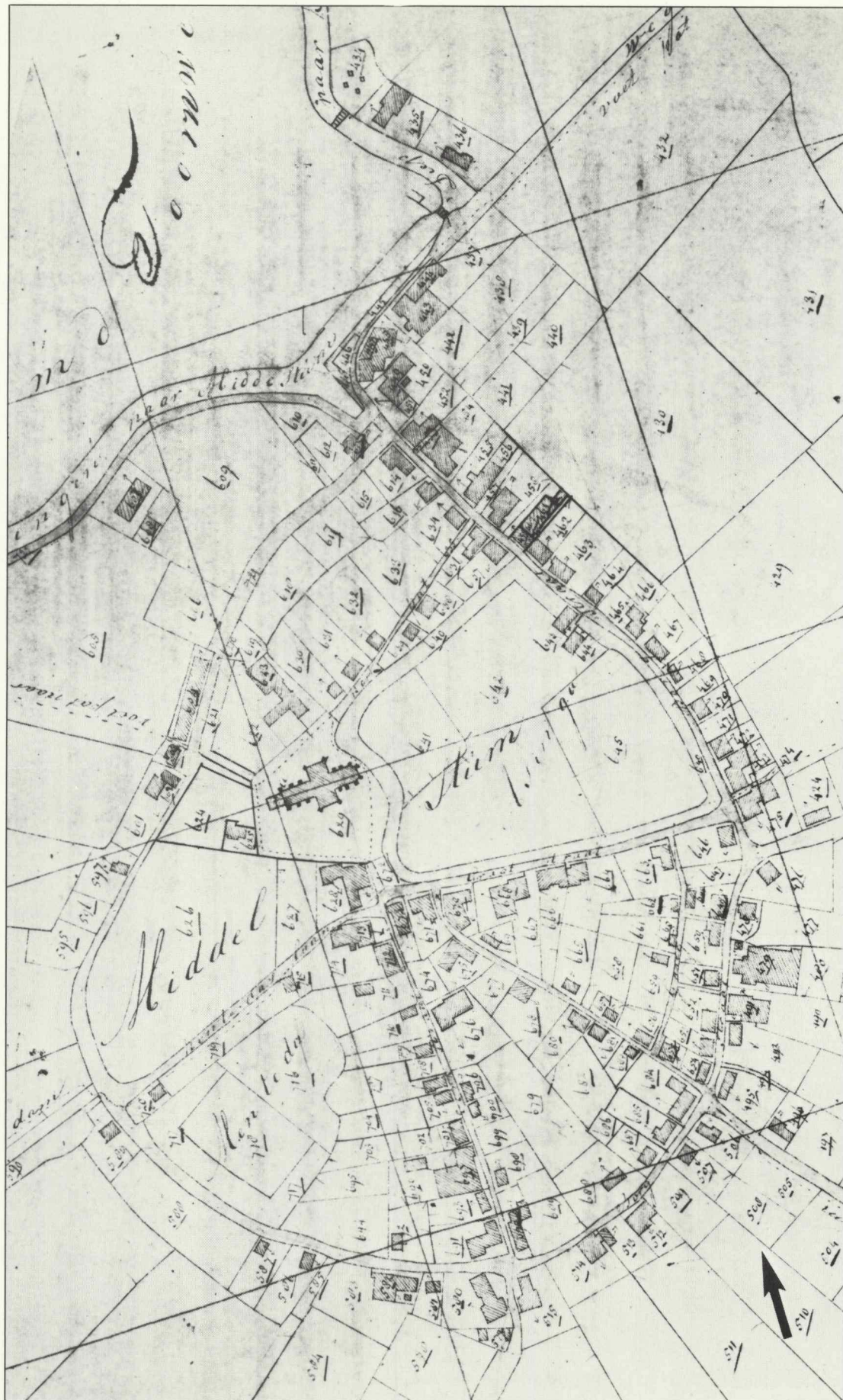
Kaarten en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage
Telefoon: 070-78 98 80
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1150 7.

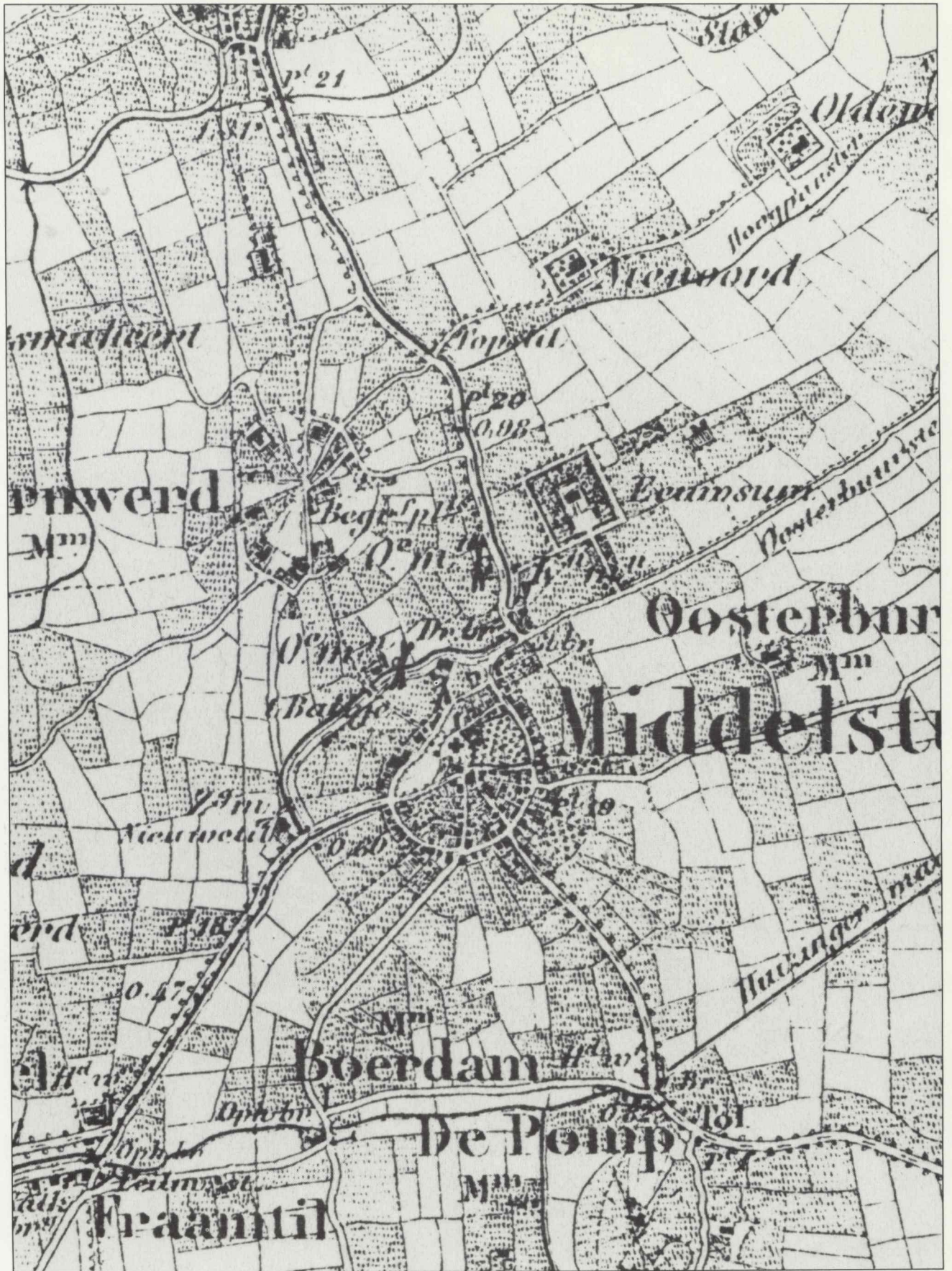
Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Afb. 1. Th. Beckeringh, Kaart of Landtafereel der Provincie van Groningen en Ommelanden, 1781, fragment.

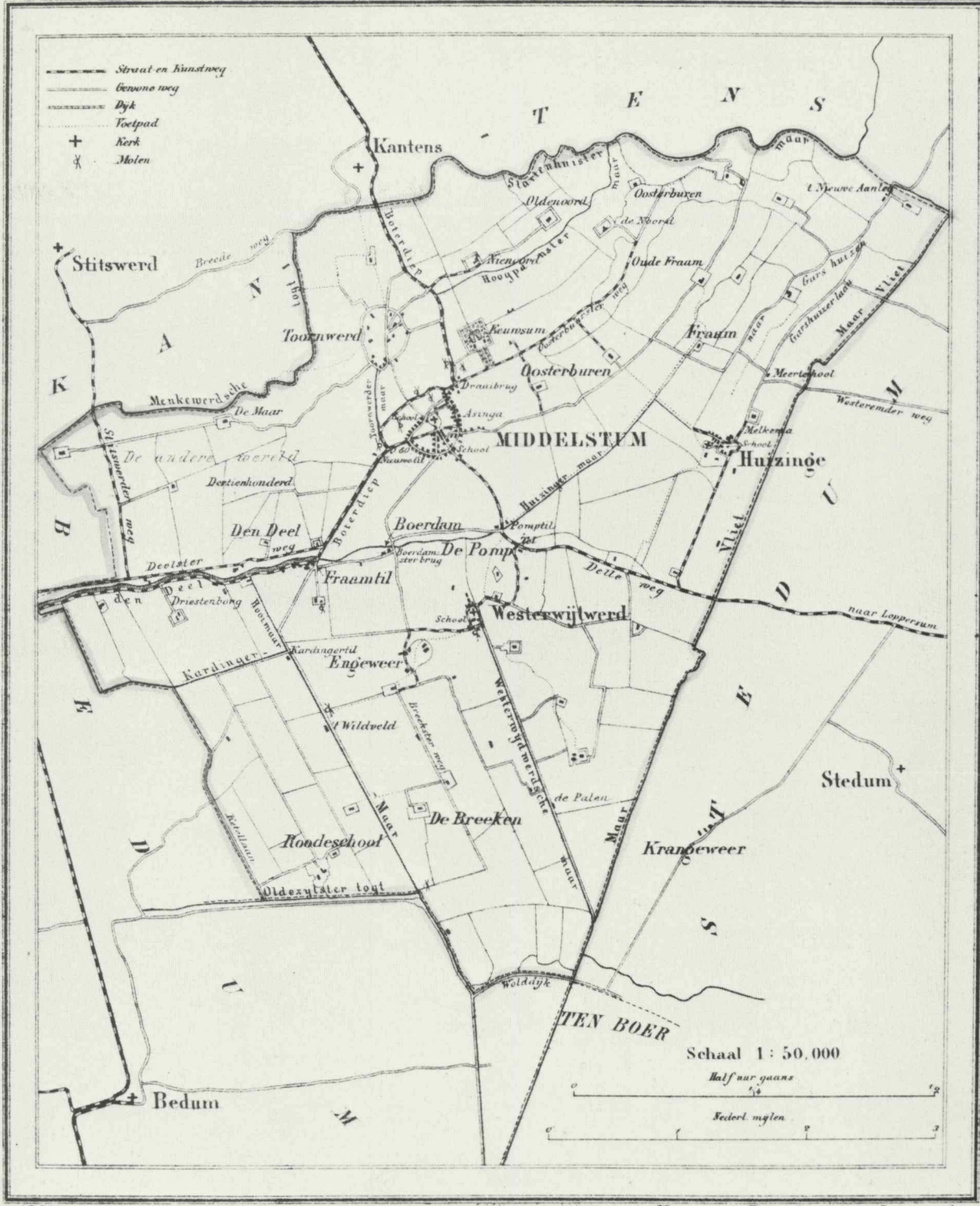

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Middelstum, 1828, fragment.

Afb. 3. Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 7, fragment.

3.110518125009

1867.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

2.514 Bunders. 2.000 Inwoners.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Groningen, gemeente Middelstum.

3.110518125010

Stads- en dorpsgezichten
ex art. 35 Monumentenwet 1988

Beschermd Dorpsgezicht Middelstum (uitbreiding)

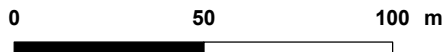
Middelstum
Gemeente Loppersum

Legenda

- - - - ● begrenzing beschermd dorpsgezicht Middelstum (uitbreiding)
- - - - ● begrenzing beschermd dorpsgezicht Middelstum
- ▭ gebouw / kunstwerk
- kadastrale perceelgrens
- # — weg
- ~ — waterloop
- terreinafscheiding

Bewerkt op:
21-4-2005

Schaal 1:2000

Kaartnummer: MSP / 01 / 04

Proceduredatum:

Aanwijzingsdatum:

Productie: RDMZ, RIV/BB

Kadastrale en topografische ondergrond:
© Topografische Dienst Kadaster RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

datum in procedure:

datum aanwijzing:

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Middelstum (uitbreiding)**
gemeente Loppersum (Groningen)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: Burgemeester F. van Ankenmeg

LOPPERSUM, MIDDELSTUM (UITBREIDING)

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Middelstum (uitbreiding) te Loppersum als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Op 27 september 1991 werd op grond van artikel 35 van de Monumentenwet de dorpskom van Middelstum met zijn oorspronkelijke ruimtelijke structuur en bebouwing aangewezen als beschermd dorpsgezicht (zie bijlage 7: *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht*).

In het kader van het Monumenten Selectie Project, waarin de periode 1850-1940 aan de orde komt, is het bestaande beschermd dorpsgezicht Middelstum uitgebreid met de bebouwing aan de noordzijde van de Burgemeester F. van Ankenweg (*kaart 1*).

De Burgemeester F. van Ankenweg ligt ten westen van de wederbebouwing van Middelstum en ontwikkelde zich in de eerste decennia van de 20^e eeuw langs de uitvalsweg richting Onderdendam. Het is een typerend voorbeeld van een dorpsuitbreiding op kleine schaal in het begin van de 20^e eeuw in de regio het Hogeland in de provincie Groningen.

ONTSTAN EN ONTWIKKELING

De Burgemeester F. van Ankenweg is van oorsprong een trekweg, die aan de noordzijde van een zijtak van het Boterdiep lag. Deze zijtak liep naar de westzijde van de wierde van Middelstum, waar de borg Metheda was gelegen, die in de 18^e eeuw werd gesloopt. Later deed de zijtak dienst als 'balkgat' van de houtzaagmolen 'Het Fortuin', waar boomstammen in het water werden gelegd alvorens er planken van te kunnen zagen. Voor 1940 werd de zijtak reeds gedempt. De Burgemeester F. van Ankenweg werd rond 1850 verhard en had toen inmiddels al de functie van uitvalsweg. Zij verbond de ringweg van de wierde - die hier bestaat uit de Methedaweg en de Oude Schoolsterweg - met de parallel aan het Boterdiep lopende doorgaande weg naar Onderdendam.

Vanaf ongeveer 1900 raakte de noordzijde van de weg vanuit oostelijke richting bebouwd met enkele vrijstaande woonhuizen, die allemaal dateren uit de eerste decennia van deze eeuw. De boeren op het Hogeland die hun bedrijf overdeden aan de zoon of verkochten, lieten vaak aan de rand van het dichtstbijzijnde dorp een kleine villa bouwen om hier te gaan rentenieren. Vrijwel alle huizen aan de Burgemeester F. van Ankenweg zijn waarschijnlijk in opdracht van rentenierende boeren door dezelfde architect, namelijk P. Tilbusscher uit Middelstum, gebouwd. De straat werd toentertijd daarom ook wel 'Golden Streek' genoemd.

Een uitzondering is het pand op de hoek met het Boterdiep, dat in 1910 eveneens naar ontwerp van P. Tilbusscher als burgemeesterswoning werd gebouwd. Tussen de weg en de huizenrij liep een sloot. Bruggetjes verschaften toegang tot de afzonderlijke huizen.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER EN TE BESCHERMEN WAARDEN

Het hoofdelement van de ruimtelijke structuur van de uitbreiding van het beschermd dorpsgezicht Middelstum is de Burgemeester F. van Ankenweg. De noordzijde van de weg is bebouwd, terwijl de zuidzijde - die buiten de bescherming valt - onbebouwd is.

De bebouwing aan de noordzijde heeft een tamelijk homogeen karakter: alle woonhuizen zijn vrijstaand, hebben ruime kavels, liggen op zo'n 10 meter van de weg en zijn erop georiënteerd. Alle huizen zijn opgetrokken in rode, soms gesinterde baksteen en hebben elk een variërende kapvorm: een samengestelde kap, een dwarsgeplaatst zadeldak of een afgeplat schilddak. De iets oudere huizen zijn opgetrokken in eclectische stijl, die in enkele gevallen is gecombineerd met elementen van de Art Nouveau. De wat jongere huizen zijn gebouwd in Overgangsarchitectuur. Hoewel sommige panden kleine wijzigingen hebben ondergaan, is het gehele bebouwingsbeeld redelijk gaaf.

Het profiel van de Burgemeester F. van Ankenweg heeft na 1940 enkele wijzigingen ondergaan. Op de plek van de vroegere sloot is een voetpad aangelegd en de oorspronkelijke klinkerbestrating is vervangen door asfalt. Tussen de weg en het voetpad aan de noordzijde bevindt zich nu een rij beuken. Als afscheiding tussen privé- en openbare ruimte is tussen het voetpad en de woonhuizen een beukenhaag of laag gemetseld tuinmuurtje gelegen, zodat vanaf de weg zicht op de woningen mogelijk is. Aan de zuidzijde van de weg bevindt zich ter plekke van de vroegere zijtak van het Boterdiep nu een grasstrook, die wordt begrensd door een struikachtige beplanting.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

De Burgemeester F. van Ankenweg is aangewezen als uitbreiding van het beschermd dorpsgezicht Middelstum, omdat het gebied een typerend voorbeeld is van een kleinschalige dorpsuitbreiding in Groningen. Het ruimtelijk karakter hiervan heeft na 1940 weinig grote veranderingen ondergaan en de bebouwing bezit een redelijk hoge architectuurhistorische kwaliteit en tamelijk hoge mate van gaafheid. Bovendien heeft het gebied een sterke structurele en ruimtelijke samenhang met het reeds eerder aangewezen beschermd dorpsgezicht.

BEGREINZING

De uitbreiding van het beschermd dorpsgezicht Middelstum omvat de bebouwing aan de noordzijde van de Burgemeester F. van Ankenweg. De grenzen vallen samen met de noord-, oost- en westgrenzen van de percelen aan de noordzijde van de Burgemeester F. van Ankenweg en met de zuidgrens van deze weg.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/01/04.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspreekt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- Monumenten Inventarisatie Project Provincie Groningen, *Gemeentebeschrijving Middelstum*, Groningen 1991.
- M. Panman en J. Possel, *Architectuur en stedenbouw in Groningen 1850-1940*, Zwolle/Zeist 1992.

Kaarten

1. Oriëntatiekaart, RDMZ 2005.
2. Fragment van de kaart van T. Beckeringh, 1781. In: T. Beckeringh, *Kaart of landtjereel der provincie van Groningen en Ommelanden verdeelt in deszelfs bysondere quartieren, districten en voornaamste jurisdictien beneffens de heerlijkeheid Wés-ternolde*. Herdruk van de editie uit 1781, Groningen, Alphen a/d Rijn z.j.
3. Topografische en Militaire Kaart, 1853. In: *Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. Facs. uitgave 1850-1864, Delft 1973.
4. Middelstum, 1867. In: J. Kuypers, *Gemeente atlas van de provincie Groningen; naar officiele bronnen bewerkt*. Herdruk, Groningen 1979.
5. Middelstum, 1905. Kaartblad 47, verkend in 1905. In: *Historische Atlas Groningen; Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000*, Den IJp 1990.
6. Luchtfoto: Middelstum (uitbreiding). Bron: Gemeente Loppersum.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2005

Onderzoek en tekst:

Libau, drs. M. Panman

Thematische kaart en begrenziingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: RDMZ, ir. J.O.D. Kloosterman

Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

BIJLAGEN

1. Oriëntatiekaart.
2. Fragment van de kaart van T. Beckeringh, 1781.
3. Topografische en Militaire Kaart, 1853.
4. Middelstum, 1867.
5. Middelstum, 1905.
6. Luchtfoto: Middelstum (uitbreiding).
7. *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht.*
Publicatie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, juni 1987.

Oriëntatiekaart Middelstum

Legenda

- grens beschermd dorpsgezicht Middelstum (uitbreiding)
- grens beschermd dorpsgezicht Middelstum
- Topografie
- bebouwing
- weide
- bos
- waterloop
- overig terrein
- hoofdweg
- weg, pad

0 50 100 150 200 250 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Emmen, 2002

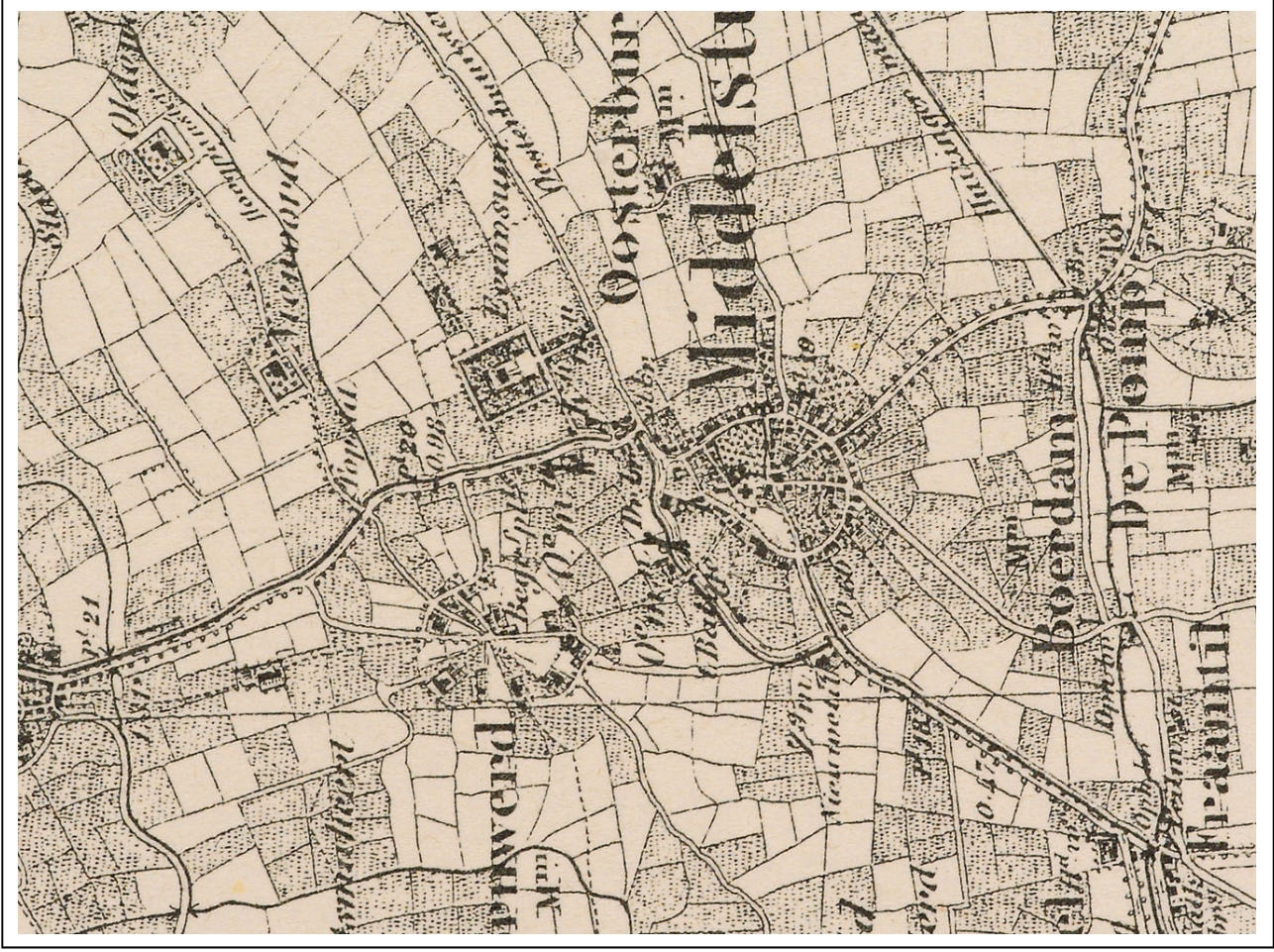
© RDMZ,
RIV/BB
26 april 2005

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

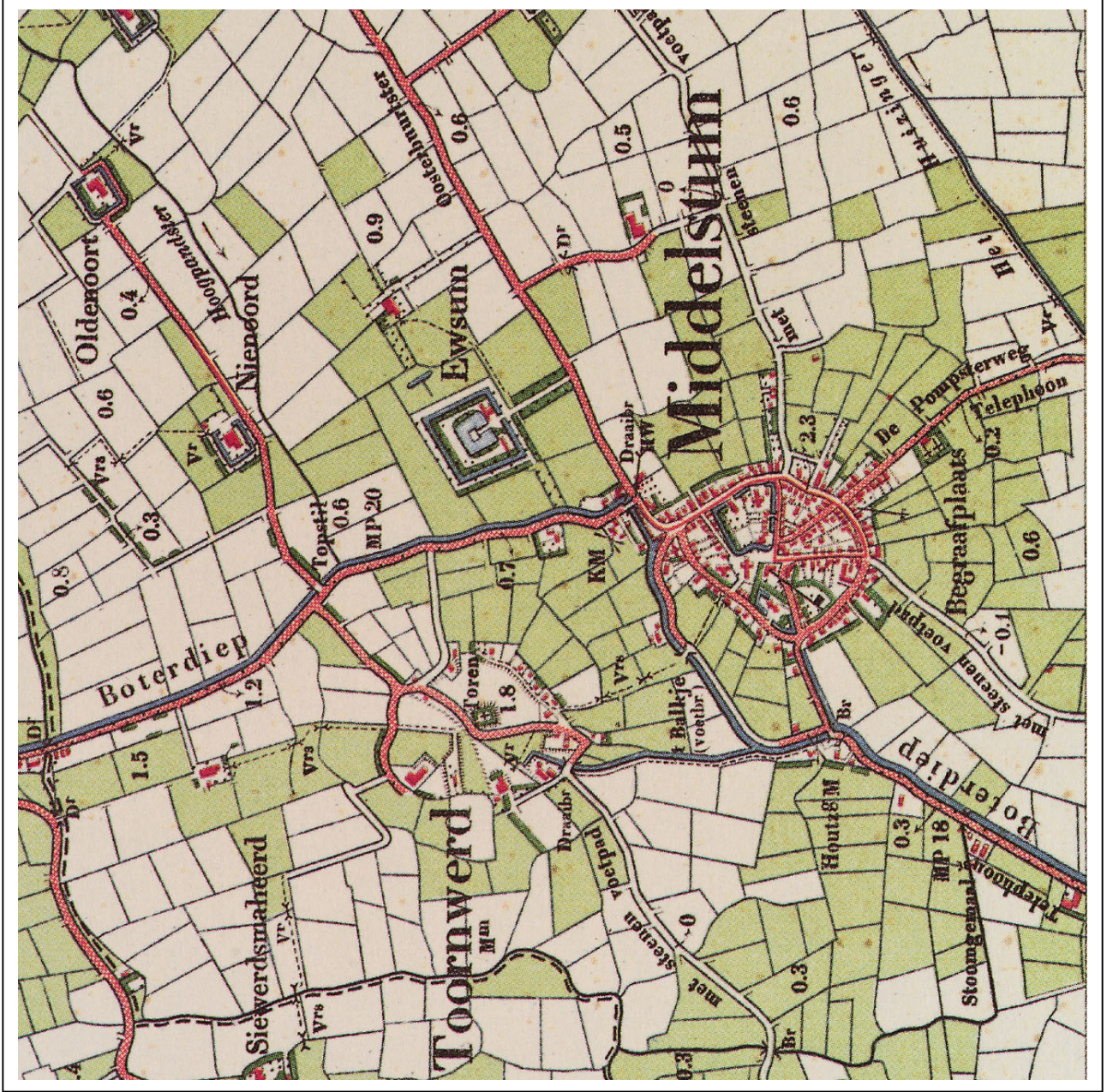

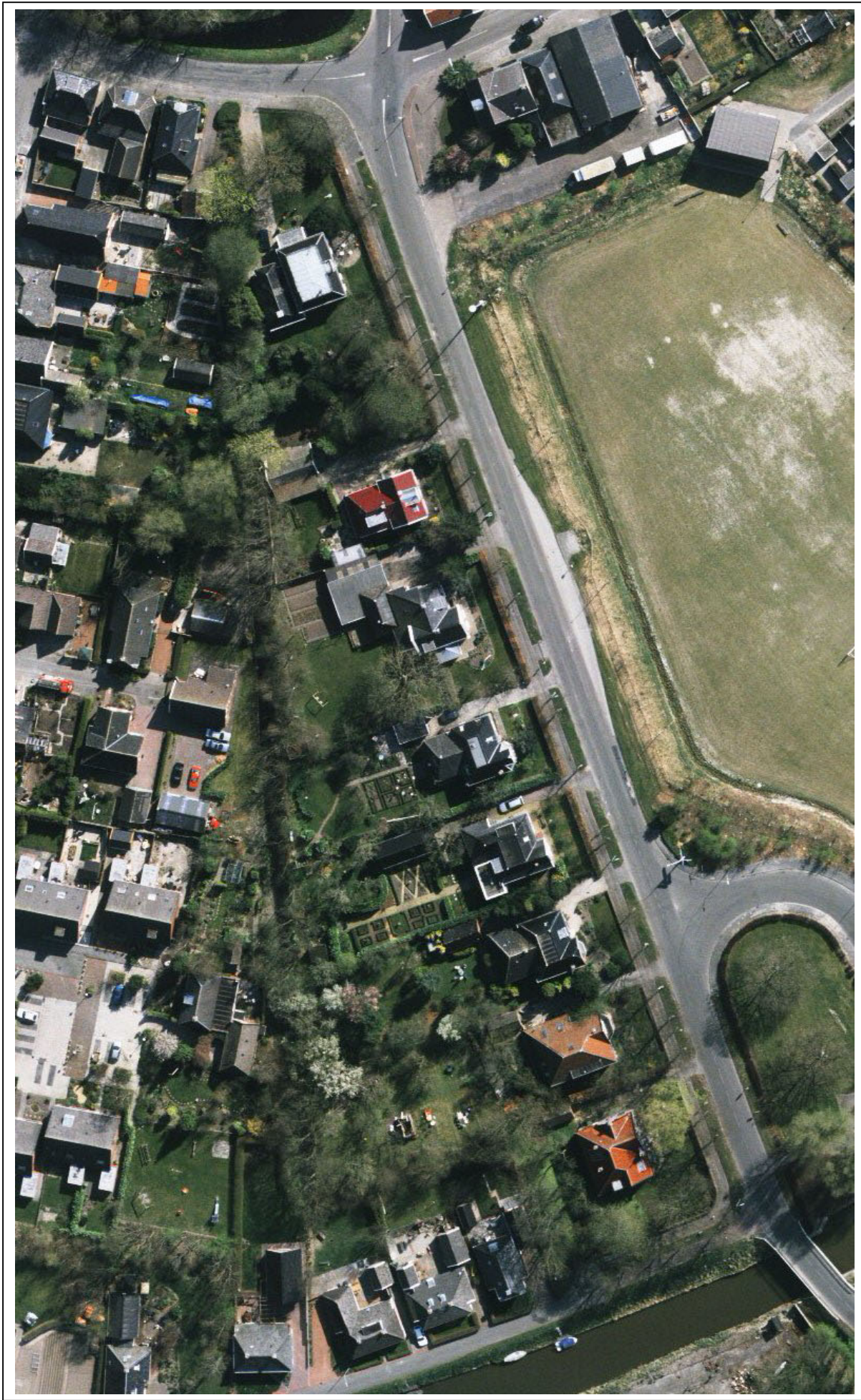

Kaart 3 Topografische en Militaire Kaart, 1853

Kaart 5 Middelstum, 1905

Kaart 6 Luchtfoto: Middelstum (uitbreiding)

Bijlage 7

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht.
Publicatie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, juni 1987.

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVLIGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

Inleiding

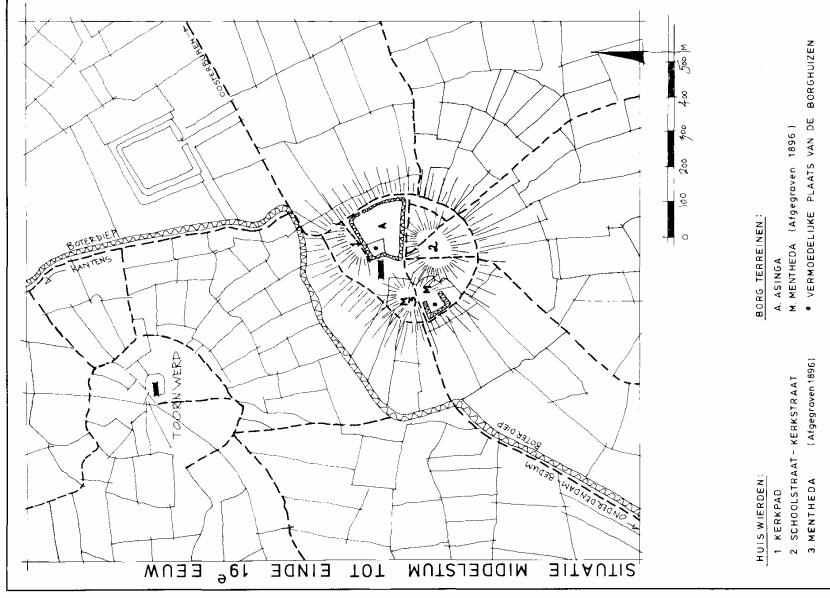
Het dorp Middelstum ligt op ongeveer vijftien kilometer ten noorden van de stad Groningen op een zandvlakte die in de 13de eeuw is ontstaan als agrarische nederzettingen. Ook in Middelstum is de landbouw tot in het begin van de twintigste eeuw een belangrijk bestaanmiddel. Het dorp ligt op een uitgestrekte wierde (of terp) die is opgebouwd uit enkele hoogten die nog steeds afzonderlijk zijn te onderscheiden. Deze hoogten zijn opgenomen binnen een radiale structuur die gevormd wordt door een radiaal padenstelsel en een ringweg. De structuur, die geldt als een van de omvangrijkste binnen het verspreidingsgebied der terpen en wierden in Noord-Nederland, is op de zuidelijke helft van de wierde zeer regelmatig. Binnen de minder regelmatige noordelijke helft liggen twee borgterreinen die als zodanig nog gedeeltelijk herkenbaar zijn. Het is met name deze kenmerkende radiale structuur die in samenhang met de bebouwing, een beeld oplevert van een zodanige historisch-ruimtelijke waarde dat de aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuidoostelijk deel der Noordzee vormt het verspreidingsgebied der wierden of terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken wordt beschermd. Wierden ontstaan in het laatste deel van een periode die gekenmerkt wordt door een stijging van het zeeniveau. Het stijgende water zet ter hoogte van het tegenwoordige kustgebied op een pleistocene ondergrond klei en zand af. Uit de dikte van het sediment blijkt dat afzetting plaatsvindt vanaf circa 2700 voor Christus en dat rond 700 voor Christus een vertraging optreedt in de stijging van de zeespiegel als gevolg waarvan het gebied groten-deels droog komt te liggen. Op grond van oudheidkundig bodemonderzoek veronderstelt men dat de oudste bewoning van het gebied rond 600 voor Christus plaatsvindt op de hoogst opgeslibte gronden, de vaak langgerekte kwelderruggen en oeverwallen. Tot de Middeleeuwen wisselen perioden van permanente overstromingen en perioden waarin het gebied nagenoeg droog komt te liggen en nieuwe nederzettingen

gevormd kunnen worden, elkaar af. Tijdens perioden van overstromingen worden nederzettingen of verlaten of opgehoogd met kwelderzoden en mest. Op de aldus gevormde wierden wordt gewoond, wordt het vee gestald, vindt akkerbouw plaats en wordt drinkwater gewonnen in zogenaamde dobben of zoetwaterputten. Het open veld wordt als weidegrond en hooiland gebruikt. De vorming en ophoging van de wierden komt ten einde wanneer in de 13de eeuw een gesloten zeedijk langs de Waddenzee kust tot stand komt. De bewoning en de agrarische functie van de wierden neemt geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld. Op archeologische gronden neemt men aan dat grotere wierden, waarop zich dorpen en steden hebben ontwikkeld, gevormd zijn uit een samensmelting van kleinere, zogenaamde huiswierden. Over het algemeen volgt verdere ophoging en in enkele gevallen samentrekking of

verbinding met andere grotere of kleinere wierden. Ook worden bestaande (verlaten) wierden soms opnieuw bewoond en vervolgens herverkaveld. Door deze veesoortige incidentele ontwikkelingsvormen is een eenduidige categorisering volgens bepaalde typen moeilijk te geven. Soms benadert een wierde een van de volgende ideaaltypen: de radiaal verkerelde dan wel blokvormige verkerelde wierde, beide met een agrarische hoofdfunctie, of de langgerekte wierde met een handelsfunctie. De wierden met een radiale verkereling hebben een cirkelvormige hoofdvorm, kennen op de kruin van de wierde soms een binnering en aan de voet van de wierde een buitenring. Op het wierdelichaam dat vanaf de voet van de wierde geleidelijk in hoogte oploopt tot de kruin is de grond radiaal verkereld en komen meestal enige radiale paden voor. Deze radiale verkereling zet zich in een aantal gevallen buiten de wierde-voet nog over enige afstand voort.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 194) door een stippellijn omsgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

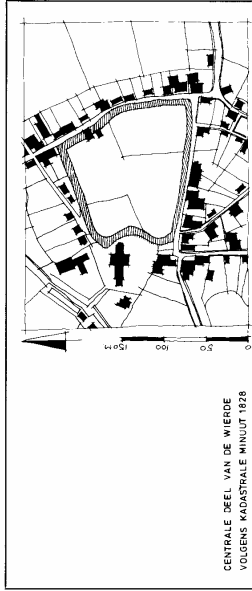
Juni 1987.

De wiede van Middelstum vertoont tegen deze achtergrond een aantal duidelijke en deels opvallende karakteristieken. De dorpswiede bestaat namelijk uit een samensmelting van enkele huiswieden die nog als afzonderlijke elementen zijn te onderscheiden omdat verdere ophogingen blijkbaar nooit tot stand zijn gekomen.

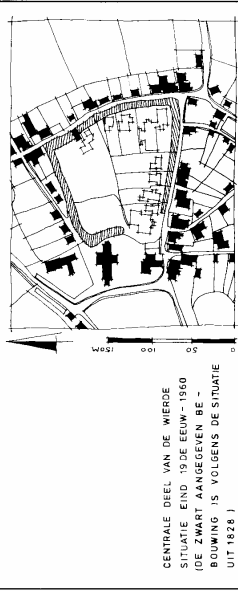
Bij gebrek aan bodemkundige en archeologische gegevens is de feitelijke ouderdom van de nederzetting niet bekend. De aanwezigheid van een radiale structuur, elders gedateerd in of kort voor de Romeinse Tijd, geeft mogelijk ook in het geval van Middelstum een datering die terug gaat tot deze periode. Uit bronnen vanaf de 14de eeuw zijn vermeldingen bekend van de in het dorp gelegen borgen Asinga en Mentheida, waarvan beide terreinen zijn opgenomen binnen de radiale structuur. Een in oorsprong 13de-eeuwse kerk ligt tussen de twee borgterreinen op het middedeel van de wiede. De borg Asinga, gesloopt in de 18de eeuw, heeft direct naast de kerk gelegen. Een dergelijke ligging op korte afstand van een kerk komt vaker voor in Noord-Nederland en duidt dikwijls op de sterke maatschappelijke positie van de borgbewoners.

Over de concrete omvang van de dorpsbebouwing is tot het verschijnen van het oudste relevante kaartmateriaal in 1781 niets bekend. Op zijn laat 18de-eeuwse kaart geeft Theodorus Beckeringh in Middelstum een ringwegstructuur aan met daarlangs enige bebouwing (fotobiljage,afb.1). Verder tekent hij de in oorsprong huidige kerk en noemt hij de borgen Mentheida en Asinga. Ten noordoosten van het dorp loopt het Boterdiep, de vaarweg tussen de stad Groningen en het noordoostelijk deel van de provincie. Op het Boterdiep en de Maren, dit zijn opvaarten die vele dorpen met het Boterdiep verbinden, kan, nadat veelal in de 17de eeuw langs deze vaarwegen jaagpaden zijn aangelegd, regionale scheepvaart tot ontwikkeling komen. Middelstum ligt direct aan het Boterdiep en heeft op korte afstand ten noorden, van de ringweg een havenkom. Verbindingen over land zijn er via de trekwegen langs het Boterdiep met Onderdendam, Bedum en met Kantens. Verder bestaat er een weg naar Huizinge. De scheepvaart zal vooral betrekking hebben op het vervoer van landbouwproducten. Een aardrijkskundige beschrijving uit 1846

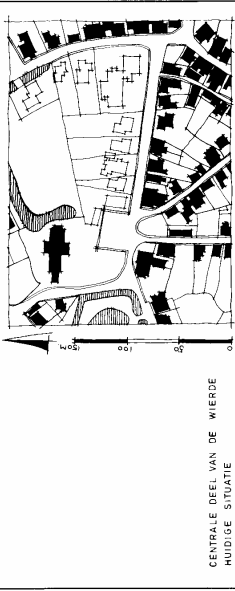
benadrukt het agrarische karakter van het dorp. Vormen van nijverheid zoals een pelmolen, een roggemolen, oliemolens, een brouwerij, een cichoreifabriek, een touwslagerij en een scheepstimmerwerf zijn voor een groot deel gericht op de landbouw.

CENTRALE DEEL VAN DE WIERDE VOLGENS KADAESTRALE MINUUT 1828

CENTRALE DEEL VAN DE WIERDE SITUATIE EIND 19 DE EEUW - 1960 (DE ZWART AANGEGEVEN DE BOUWING IS VOLGENS DE SITUATIE UIT 1828.)

CENTRALE DEEL VAN DE WIERDE HUIDIGE SITUATIE

Het kadastrale minuutplan van 1828 vormt de eerste gedetailleerde weergave van het dorp (fotobiljage,afb. 2). De dorpsbebouwing die ruim de helft van de wiede beslaat ligt gespreid langs de buitenzijde van de oostelijke helft van de ringweg en langs de radiale paden op het zuidoostelijke deel van de wiede. De onbebouwde ruimten worden gevormd door de terreinen van de beide in de 18de eeuw gesloopte borgen. Rondom het terrein van Asinga, toegankelijk via een poortgebouwje aan de ringweg, ligt een gracht. Het terrein van Mentheida, dat wordt doorsneden door het radiale pad Mentheida's laan kent geen totale omgrachting maar wel een kleinere borggracht op de zuidelijke terreinheft.

Uit de kadastrale minuut blijkt dat de bebouwing op de wiede sterk in grootte varieert. Kleine pandjes worden afgewisseld door relatief omvangrijke bebouwing, waarin langs het Boterdiep (haven) nijverheid kan worden verondersteld. In enkele

dit tijdvak ook bebouwing tot ontwikkeling langs de buitenzijde van de ringweg. Alleen langs het deel van de ringweg dat aansluit op de dan reeds relatief intensief bebouwde Burchstraat worden ook aan de binnenzijde panden bebouwd. Ook een van de voormalige borgterreinen wordt gedeeltelijk voor bebouwing uitgegeven. Op de zuidelijke terreinheft van de Asingaborg worden in 1869 en 1877 op de hoek met de Burchstraat een kerk en op het centrale deel van de wiede een school gebouwd. De drie kavels tussen deze gebouwen in worden daarna bebouwd met vrijstaande woonhuizen.

Het andere borgterrein zal op enkele kleine woningen langs de Mentheida's laan na onbebouwd blijven. In 1896 worden de terreindeelen aan weerszijden van de laan ter winning van vruchtbare wierdegrond afgegraven tot het niveau van de kwelderrug. Dergelijke afgravingen vinden rond de eeuwwisseling op vele wieden plaats. Het terreindeel ten zuiden van de Mentheida's laan wordt na de afgravingen in gebruik genomen als tuinbouwgrond, terwijl ten noorden van de laan een particulier park met bomen, vijvers en een omgrachting wordt aangelegd. Een centraal gelegen villa, gebouwd in 1905, compleeteert dit park.

Aan het einde van de 19de eeuw en in de eerste decennia van de 20ste eeuw kan door de gunstige vervoersmogelijkheden over water de nijverheid in het dorp verder tot ontwikkeling komen. Deze nijverheid waarvan een houtzaagmolen, een oliemolen, een zuivelabriek en een steentafabriek de belangrijkste exponenten vormen, concentreert zich langs het Boterdiep. Voor de Tweede Wereldoorlog is veel van deze industrie alweer verdwenen, de ontwikkeling waarmee de in die tijd plaats hebbende demping van de havenkom in verband kan worden gebracht, naast de sterke toename van het vervoer per as.

Ten dele als gevolg van deze nijverheid komen in de 20ste eeuw rondom de gehele wiede omvangrijke woonwijken tot stand: voor de Tweede Wereldoorlog tussen de wiede, de weg naar Onderdendam en het Boterdiep, na de oorlog aan de andere zijden van de wiede. Op de wiede zelf vinden ingrijpende veranderingen plaats rond 1960 als op het centrale deel het oude gemeentehuis en de uit 1877 daterende school worden gesloopt. Op de plaats van deze school wordt een nieuw gemeentehuis gebouwd, op de plaats van het oude gemeentehuis wordt een plein aangelegd. De oorspronkelijke borggracht wordt langs het bebouwde deel van het

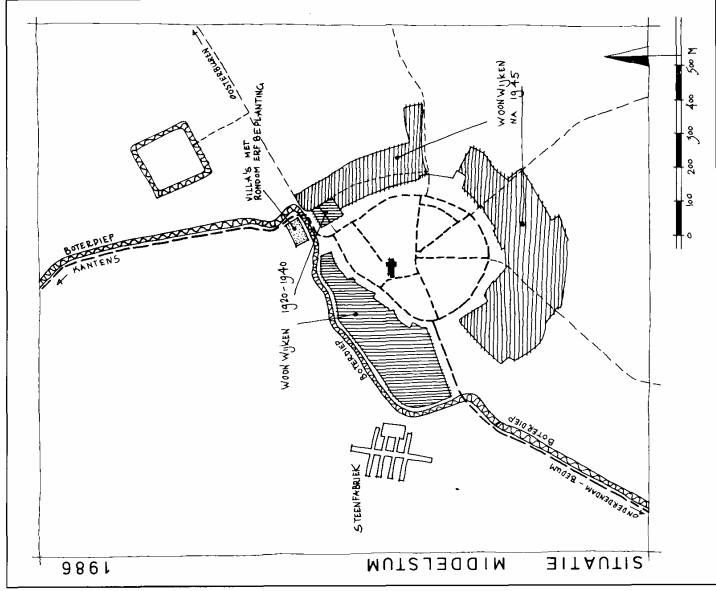
Asingaterrein gedempt om een verbreding van de Grachtstraat en de Burchstraat mogelijk te maken. Verder heeft gedurende de laatste decennia op de kavels tussen de Burchstraat en de Schoolstraat en op enkele andere plaatsen in het dorp incidenteel sloop van panden plaatsgevonden.

Huidig ruimtelijk karakter

Het primaire beschermingsbelang voor het dorpsgezicht Middelstum is gelegen in de omvangrijke radiale structuur en in de schaal en de situering van de bebouwing waaruit deze structuur afleesbaar is. Door de grote omvang van de wiede en de beperkte hoogte van 2,3 m + N.A.P., is de helling van de voet naar de kruin van de terp slechts gering. Voor zover de wiede hoogteverschillen vertoont, zijn deze mogelijk het gevolg van de aanwezigheid van enkele huisterven die niet volledig aan elkaar zijn gegroeid. Een voor de meeste wieden kenmerkende opbouw met een van de wierdevoet tot de centraal gelegen kruin geleidelijk in hoogte oplopend wielrlichaam is in Middelstum nooit tot stand gekomen. Hierdoor is de ontstaansgeschiedenis van het dorp als een

samensmelting van oorspronkelijk afzonderlijk gelegen kleinere wieden in tegenstelling tot de meeste andere wieden herkenbaar gebleven. De zich ter plaatse van de Kerkstraat-Schoolstraat en het Kerkep paden kleine huiswieden zijn manifeste nauwelijks als zelfstandige elementen opgenomen binnen de radiale structuur. In de lager gelegen gronden aan weerszijden van de Mentheida's laan zijn de afgravingen te herkennen van een derde voorheen afzonderlijk gelegen wiede. Twee voormalige borgterreinen bepalen in het verlengde van de historische ontwikkeling de dorpsstructuur nadrukkelijk, hergeen in de structuur ontwikkeld van de vergelijking met andere wieden vrij uitzonderlijk is. Binnen de noordelijke helft van de radiale structuur gelegen, vormen deze grote delen onbebouwde terreinen samen met de open ruimte rondom de op het middedeel van de wiede gelegen kerk het centrale deel van de wiede.

De bebouwing op de wiede, overwegend bestaande uit één bouwlaag onder schildd- of zadeldak, is vooral geconcentreerd langs de ringweg alsmede langs enkele radiale

SITUATIE MIDDELSTUM 1986

paden en vormt daardoor de belangrijkste ruimtelijke ondersteuning van de radiale structuur. Twee radiale paden en ongeveer de helft van de ringweg zijn tweezijdig bebouwd.

Langs de overige delen van de ringweg, waar de bebouwing steeds aan de buitenzijde is gelegen, liggen open gronden die worden gebruikt als tuinbouwgronden of moestuinen. Over deze voor Middelstum kenmerkende open gebieden bestaan vanaf de ringweg steeds zichtmogelijkheden op de centrale delen van de vierde. Langs de besloten delen van de ringweg, dit zijn het zuidoostelijke deel en het nabij de haven gelegen noordelijk deel, zijn de winkels van het dorp geconcentreerd. Het gemeentehuis ligt op het centrale deel van de vierde. Overigens bestaat de bebouwing uit kleine arbeiderswoningen, enkele villa's en enkele bedrijven. Twee grote boerderijen respectievelijk gelegen aan een radiaal pad (Kerkstraat) en aan de ringweg (Herenstraat) zijn verder in de dorpsbebouwing nadrukkelijk waar te nemen. De dorpsbebouwing is nog steeds nergens aaneengesloten gebouwd, ligt meestal direct langs de straatverharding en dateert grotendeels uit de laatste honderd jaar.

Kenmerkend voor Middelstum is dat de vierde aan alle zijden wordt omgeven door direct aan de ringwegbebouwing grenzende 20ste-eeuwse woonwijken. Een ruimtelijke relatie tussen de vierde en het omringende kwelderlandschap ontbreekt hierdoor vrijwel geheel. Alleen ten westen van de haven aan het Boterdiep ten noorden de vierde, bestaan er vergezichten over het open en geheel onbebouwde land.

Van de twee borgterreinen op de vierde heeft dat van Asinga in oorsprong de grootste oppervlakte. Van het terrein tussen de huidige Grachtstraat, de ringweg en het Kerkpad is de noordelijke helft als onbebouwd gebied blijven bestaan. Aan de ringweg ontsluit een historisch poortgebouwtje met daarnaast een 20ste-eeuwse aanbouw het met hoge bomen beplante terrein dat als openbaar groengebied in gebruik is en ook aan de kerzijde een toegang heeft. Op de zuidelijke helft liggen enkele kleine villa's, een kerkgebouw en het gemeentehuis. De bebouwing is door de ruime opzet van de verkaveling en de ligging op ruime afstand van de straat als invulling te herkennen.

Het terrein van Mentheda is ondanks het feit dat in 1896 het gehele terrein is afgegraven, binnen het dorp het meest manfrest. De zuidelijke terreinhelft waarop de borg gelegen heeft, is in gebruik als tuinbouwgrond, de noordelijke helft

van de ringweg gelegen bebouwing is hier naadloos aaneengesloten direct aan de straat gebouwd en heeft vooral in de Herenstraat vaak een tweede bouwlaag. De verdichting die in dit ringwegdeel heeft plaatsgevonden, manifesteert zich ook in structureel opzicht. Langs het achterpad de Oude Gang worden de kavels vanaf de Herenstraat beëindigd en liggen langs de binnenzijde enkele kleine woningen.

De radiale paden Kerkstraat en Schoolstraat hebben door de ligging van de merendeels kleine en lage woningen direct langs de straatverharding een steenachtig en besloten ruimtelijk karakter. Omdat de pandjes op ruime afstand van elkaar zijn gelegen, bestaan er steeds doorzichtmogelijkheden op de onbebouwde gronden tussen de paden. Deze doorzichtmogelijkheden bestaan ook vanaf het Kerkpad waar een deel van de zuidzijde onbebouwd is en direct grenst aan het borgterrein van Asinga. De andere twee radiale paden Mentheda's laan en Grachtstraat liggen langs voormalige borgterreinen en kennen, omdat de villa's op het terrein van Asinga op ruime afstand achter diepe voortuinen liggen, een meer open en groen ruimtelijk karakter.

Op het middelpunt van de radiale structuur ligt het Concoordiaplein dat in de jaren zestig door sloop van het oude gemeentehuis en een school is ontstaan. De ruimtelijke beslotenheid op het middendeel van de vierde zoals die tot die tijd bestaan heeft, is door deze ingreep geheel verdwenen, omdat het plein in een ruimtelijk open verbinding staat met het terrein van Mentheda en de ruimte rondom de kerk. Door kaalslag van de bebouwing tussen de Kerkstraat en de Schoolstraat ontbreekt ook aan de zuidkant van het plein een ruimtelijke begrenzing. De door deze kaalslag ontstane open ruimte is ingericht als parkje. Ook op de hoeken Burchtstraat-Oude Schoolsterweg en Burchtstraat-Asingalaan zijn evenals in de Schoolstraat en Kerkstraat door incidentele kaalslag de ruimtebegrenzings verdwenen.

Een aanvulling op de radiale wiaerstructuur wordt gevormd door de haven aan het Boterdiep. Deze buiten de vierde gelegen haven is historisch-functioneel herkenbaar aan de ligging en de aan de haven gelegen bebouwing. Een kleine inmiddels gedempte havenkom ligt dwars op het Boterdiep en sluit aan op het verlengde van de Burchtstraat, een onderdeel van de ringweg. De voormalige havenkom is ingericht als grasperk terwijl langs het Boterdiep een kademuur bestaat. Vrijwel direct langs de straatverharding liggen tussen de ringweg en de brug in de

uitvalsweg naar Kantens enkele vrijstaande panden waaronder een voornamelijk pakhuis. Tegenover de haven vormt ten noorden van het Boterdiep een uit-populieren bestaande de erfbepanting rondom twee villa's de ruimtelijke begrenzing. De zichtmogelijkheden over het open landschap worden door deze beplanting ter plaatse van de haven afgeschermd.

Begrenzing van het aangewezen gebied

Het gebied waarop de aanwijzing van Middelstum als beschermd dorpsgezicht betrekking heeft, omvat de samenhangende radiale structuur op de dorpsvierde en de aan het Boterdiep gelegen haven. De grens van het beschermde dorpsgezicht ligt langs de achterzijde van de aan de buitenkant van de ringweg gelegen bebouwing, steekt ter plaatse van de gedempte havenkom het Boterdiep over, volgt de noordkant van de aan het water gelegen kavels, steekt bij de brug in de weg naar Kantens het Boterdiep over, loopt vervolgens achter de aan de haven gelegen panden langs en sluit aan op de achterzijde van de aan de buitenkant van de ringweg gelegen bebouwing.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 194).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37 lid 8 van de Wet op de Ruimtelijk Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A. J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, dl. 4. Gorinchem, 1846.

Boersma, J. W. (samenstelling).
Terpen, mens en milieu. Haren, 1970.

Brongers, G. A. (samenstelling).
Middelstum in oude ansichten. Zaltbommel, 1972.

Brongers, G. A. (samenstelling).
Middelstum in oude ansichten, dl 2. Zaltbommel, 1979.

Donkers/oot-de Vrij, M.
Topografische kaarten van Nederland voor 1750. Groningen, 1981.

Farmsma, W. A., Luijckens-Dijkveld Stal, R. A. en Pathuis, A.
De Ommelanden Borgen en Steenhuisen. Assen, 1973.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. Groningen, 1963.

Klok, R. H. J.
"Terpen zullen ons een zorg zijn". Groninger Volksalmanak, (1974–1975) 129-167.

Smet, L. A. H. de
De bodem van Groningen, toelichting bij blad 1 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen, 1965.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedebouwkundig onderzoek:
Ir. J. Metz, Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaarten en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10.–
Deze publicatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 2007/4
2500 EA s-Gravenhage
Telefoon: 070-78 98 80
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1150 7.

Druk:
Staatsdrukkerij, s-Gravenhage.